

LUDWIKA MAJEWSKA

Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi
<https://orcid.org/0000-0002-4938-5867>

Pamiętnik żołnierza 13 pp Piotra Garbarczyka z przygotowań i działań wojennych (24 marca 1938–28 września 1939)

Piotr Garbarczyk (1915–2001) pozostawił po sobie niewielkich rozmiarów zeszyt zawierający przebieg jego służby wojskowej w 3 kompanii ciężkich karabinów maszynowych 13 pułku piechoty w Pułtusku. Na stronach zeszytu znajdują się spisywane na bieżąco wydarzenia, w których autor uczestniczył podczas wojny obronnej 1939 r. Pamiętnikarz skupił się na zapamiętaniu nazwisk dowódców i najważniejszych z wojskowego punktu widzenia wydarzeń. Szczególne znaczenie miała dla niego bitwa pod Gruduskiem oraz obrona Twierdzy Modlin, podczas których kilkakrotnie uniknął śmierci.

Słowa kluczowe: Piotr Garbarczyk, 13 pułk piechoty, wojna obronna 1939 r., obrona Twierdzy Modlin

Diary of a Soldier of the 13th Infantry Regiment, Piotr Garbarczyk, from Preparations and War Activities (March 24, 1938 – September 28, 1939)

Abstract: Piotr Garbarczyk (1915–2001) left behind a small notebook containing the course of his military service in the 3rd heavy machine gun company of the 13th Infantry Regiment in Pułtusk. The notebook's pages contain events in which the author participated during the Defensive War of 1939. The diarist focused on remembering the names of commanders and the

most important events from a military point of view. The Battle of Grudusk and the defense of the Modlin Fortress were of particular importance to him, during which he avoided death several times.

Keywords: Piotr Garbarczyk, 13th Infantry Regiment, Defensive War of 1939, defense of the Modlin Fortress

Piotr Garbarczyk zaczął spisywać notatki ze służby wojskowej 24 marca 1938 r., a więc w dniu, w którym wstąpił do 13 pułku piechoty w Pułtusku. Potrzeba prowadzenia pamiętnika wynikała z chęci zachowania od zapomnienia ulotnych informacji, takich jak nazwiska dowódców, kolegów z pułku, nazw miast i wsi, w których walczył i przez które przechodziła jego kompania. Wobec niepewności życia żołnierza pamiętnik stanowił także formę zachowania części nieśmiertelności. Gdy następowała śmierć na polu bitwy, po żołnierzu pozostawał jedynie element identyfikacyjny w postaci nieśmiertelnika, zawierającego najistotniejsze z punktu wojskowego dane, takie jak imię, nazwisko, data urodzenia i wyznanie. W wielu żołnierzach istniała chęć pozostawienia po sobie czegoś więcej, tym bardziej że piszący mieli świadomość ważności wydarzeń, w których uczestniczyli. Mierzili się z ogromną presją walki o własne życie, ale przede wszystkim o dalsze istnienie państwa polskiego. U Piotra Garbarczyka chęć opowiedzenia własnej historii wynikała także z dziedzictwa rodzinnego, które stanowiło swoisty nakaz wyrażania siebie przez słowo pisane.

Piotr Garbarczyk urodził się 9 maja 1915 r. w Olszance w rodzinie rolników Franciszka i Ewy z d. Wróbel. Jego ojciec, pomimo braku dostępu do powszechnej edukacji, pobierał nauki u nauczyciela majątku Olszanka. By zapewnić elementarną edukację swoim siedmiorgu dzieciom oraz dzieciom okolicznych rolników, podjął starania utworzenia pierwszej we wsi szkoły. Na Piotra duży wpływ mieli jego dwaj starsi bracia – Stanisław i Jan. Pierwszy z braci pisał wiersze, które publikował m.in. w „Gazecie Świątecznej” oraz wygłaszał podczas różnych uroczystości. Jego najznajomym słuchaczem był prezydent Ignacy Mościcki podczas dożynek w Spale w 1928 r. Drugi z braci – Jan – ukończył studia prawnicze na Uniwersytecie Warszawskim, po których najpierw rozpoczął pracę w wyszkowskim magistracie, a następnie w pułtuskim starostwie. Obaj bracia należeli do Stronnictwa Narodowego, propagując w regionie poglądy o budowie katolickiego państwa opartego na narodzie polskim. Stali w opozycji wobec obozu sanacyjnego, który obwiniali o niesprawiedliwość społeczną, wyprzedaż majątku narodowego oraz zubożenie rolników. Poglądami braci zachłysnął się Piotr, który przyjął je jako swój światopogląd. Tak jak bracia należał do Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży w Olszance¹.

¹ L. Borzymek, *Bohater, o którym nie wolno zapomnieć*, „Zeszyty Wyszokowskie” 2009, z. 5, s. 30; L. Majewska, *Stanisław Garbarczyk*, [w:] A.M. Mickiewicz (red.), *Ziemia wyszkowska i Puszcza*

Ukończył szkołę powszechną w Olszance², a następnie Ludową Szkołę Rolniczą w Gołądkowie. W sierpniu 1938 r. został powołany do 13 pułku piechoty Wojska Polskiego w Pułtusk, wchodzącego w skład 8 Dywizji Piechoty. Był szeregowym żołnierzem³.

13 pp spełniał istotną rolę w życiu mieszkańców Pułtuska i okolicznych miast i wsi, w tym oddalonej o 22 km rodzinnej miejscowości Piotra. Przyczyniał się do prestiżu, a także rozwoju społecznego i gospodarczego regionu. W mieście stacjonowania wybudował infrastrukturę sportową i rekreacyjną, organizował liczne święta sportowe i defilady. Ponadto szkolił ludność cywilną w zakresie obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej na wypadek wojny⁴.

W planach obrony przed atakiem niemieckim 13 pp pod dowództwem ppłk. Alojzego Nowaka⁵ miał odegrać istotną rolę. Generalny Inspektor Sił Zbrojnych zakładał, że uderzenie niemieckie nastąpi z zaskoczenia, nawet przed ukończeniem pełnej mobilizacji. W przypadku ataku na całym froncie sztab Wojska Polskiego przyjął, że nastąpi m.in. napór z Prus Wschodnich na Modlin i Warszawę, gdyż odległość od granicy niemieckiej do stolicy kraju była w tej linii najmniejsza i liczyła zaledwie 100 km⁶. Pułtuski pułk wszedł wraz z 21 pp, 32 pp oraz 8 pułkiem artylerii lekkiej w skład 8 Dywizji Piechoty, nad którą komendę sprawował ppłk dypl. Kazimierz Marczewski⁷. Tym samym 13 pp stał się

cza Biała – „kto był kim”, t. 2, Wyszaków 2024, s. 100; L. Majewska, *Franciszek Garbarczyk*, [w:] A.M. Mickiewicz (red.), *Ziemia wyszkowska i Puszcza Biała – „kto był kim”*, t. 2, Wyszaków 2024, s. 98; W. Garbarczyk-Borzymek, *Stanisław Garbarczyk. Poszukiwanie poezji* [praca nieopublikowana].

² Polish Library in Washington, D.C., Manuscripts, mss36483: volume 1, Polish Declarations of Admiration and Friendship for the United States.

³ L. Majewska, *Piotr Garbarczyk*, [w:] A.M. Mickiewicz (red.), *Ziemia wyszkowska i Puszcza Biała – „kto był kim”*, t. 2, Wyszaków 2024, s. 99.

⁴ M.F. Świdwa, *Szlak bojowy 13 pułku piechoty we wrześniu 1939 r.*, Pułtusk 2022, s. 38–43; M.F. Świdwa, *13 pułk piechoty w bitwie o Grudusk 3 września 1939 roku*, „Studia Mazowieckie” 2022, nr 2, s. 101–102.

⁵ Alojzy Nowak (1894–1939) – podpułkownik piechoty Wojska Polskiego. W czasie I wojny światowej został wcielony do armii niemieckiej i wysłany na front zachodni do walki z Francją. Po zakończeniu działań włączył się do ruchu niepodległościowego. Brał udział w powstaniu wielkopolskim oraz III powstaniu śląskim. W latach 1922–1927 pracował w Oddziale Wyszkozenia Dowództwa Okręgu Korpusu Nr VII w Poznaniu. Służył w 5 pp, a następnie w 33 pp 18 listopada 1938 r. został dowódcą 13 pp w Pułtusk. Podczas kampanii wrześniowej walczył pod Zaborowem, Borzęcinem oraz w obronie Modlina. Zginął 24 września pod Łomną. Został odznaczony m.in. Krzyżem Złotym Orderu Wojennego Virtuti Militari, Krzyżem Srebrnym Orderu Wojskowego Virtuti Militari (pośmiertnie), dwukrotnie Krzyżem Walecznych. M.F. Świdwa, *Szlak...*, dz. cyt., s. 48–49.

⁶ W.J. Wysocki, *Marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza koncepcja działań obronnych w wojnie z Niemcami*, „Saeculum Christianum” 2020, nr 1, s. 222–226.

⁷ Kazimierz Marczewski (1897–1976) – podpułkownik dyplomowany Wojska Polskiego. W czasie I wojny światowej służył w Legionach Polskich. Podczas wojny 1920 r. w 42 pp. W wojnie obronnej 1939 r. został szefem sztabu 8 DP. Walczył pod Modlinem. Dostał się do niemieckiej niewoli, będąc więzionym w Oflagu IV C Colditz, II A Prenzlau, II B Arnswalde, II D Gross-Born. Po uwolnieniu wyjechał do Stanów Zjednoczonych. Umarł w Polsce, do której powrócił w 1957 r. Zob. Archiwa Arolsen, Marczewski Kazimierz, sygn. 73613961; B. Polak (red.), *Kawalerowie Virtuti Militari 1792–1945*, t. 2, z. 2, Koszalin 1993.

częścią Armii „Modlin” kierowanej przez gen. bryg. Emila Krukowicza-Przedzrymirskiego⁸, której zadaniem była obrona obszaru północnego Mazowsza wraz z wysuniętą i ufortyfikowaną pozycją obrony w rejonie Mławy przed atakującymi z rejonu Prus Wschodnich wojskami niemieckimi. Po 2–3 dniach Armia „Modlin” miała wycofać się na linię rzek Wisła–Narew, a następnie wyprowadzić przeciwnatarcie na skrzydło nieprzyjaciela, nacierającego w kierunku Modlin–Warszawa⁹. Armia „Modlin” miała przyjąć atak niemieckiej 3 Armii dowodzonej przez Georga von Küchlera¹⁰.

Pamiętnik Piotra Garbarczyka, który sam autor zatytułował *Zapiski/notatki z wojny oraz niewoli*, jest dokumentem autentycznym, obrazującym realia wojny obronnej 1939 r., uwięzienia w obozach jenieckich i trudnego przystosowania do życia na uchodźstwie we Francji. Niniejsza edycja zawiera zapiski autora sporządzone podczas służby w 13 pp, a więc od 24 marca 1938 r. do momentu dostania się do niewoli niemieckiej pod Modlinem 28 września 1939 r.

Piotr Garbarczyk spisywał przebieg służby wojskowej na bieżąco, koncentrując się na wyrażeniu najistotniejszych informacji, takich jak nazwiska dowódców poszczególnych jednostek, nazwy miejscowości, w których się znalazł, oraz powierzone zadania.

Edycja źródłowa została oparta na jednej z dwóch istniejących kopii pamiętnika. Oparcie się na oryginale, tj. na luźnych kartkach z zapiskami, nie było możliwe, ponieważ autor po zakończeniu wojny rozpoczął sukcesywne ich niszczenie po uprzednim przepisaniu wiadomości do zeszytu. Autor wykonał dwie takie same kopie pamiętnika, jedną zostawiając sobie, drugą przekazując rodzinie w Polsce. Do stworzenia niniejszej edycji źródłowej posłużył notatnik, który Piotr Garbarczyk skopiował i ofiarował rodzinie 4 kwietnia 1999 r. Ma on postać

⁸ Emil Krukowicz-Przedzrymirski (1886–1957), gen. dyw. Wojska Polskiego. Od 1908 r. należał do 32 pułku armat polowych. W czasie I wojny światowej dowodził baterią. Wziął udział w wojnie 1920 r., stojąc na czele 16 pułku artylerii polowej. W 1923 r. został oficerem dyplomowanym. W 1926 r. objął stanowisko szefa Samodzielnego Wydziału Artylerii, a w następnym roku szefa Departamentu Artylerii Ministerstwa Spraw Wojskowych. W 1931 r. został mianowany generałem brygady, w 1939 r. wszedł do Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych. W obliczu wybuchu II wojny światowej został dowódcą Armii „Modlin”, która stoczyła podczas wojny obronnej 1939 r. bitwę pod Mławą. Po jej rozbiciu została utworzona tzw. Armia gen. Przedzrymirskiego, która weszła w skład nowo tworzonego Frontu Północnego. Generał wziął udział w II bitwie pod Tomaszowem Lubelskim. Trafił do niemieckiej niewoli. W 1945 r., po odzyskaniu wolności, przeniósł się do Wielkiej Brytanii, a potem do Kanady. Odznaczony m.in. Krzyżem Srebrnym Orderu Wojskowego Virtuti Militari, Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski. Zob. P. Stawecki, *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 1994.

⁹ M.F. Świdwa, *Szlak...*, dz. cyt., s. 46–47; M.F. Świdwa, K. Łukawski, K. Wiśniewski (red.), *13 pułk piechoty w kampanii wrześniowej. Relacje i wspomnienia*, Pułtusk 2019, s. 14–15.

¹⁰ Georg von Küchler (1881–1968) – niemiecki feldmarszałek. Podczas II wojny światowej dowodził 3 Armią, która zaatakowała Polskę z Prus Wschodnich. Został odznaczony Krzyżem Rycerskim Żelaznego Krzyża. Od maja 1940 r. dowodził 18 Armią, która walczyła w Holandii i Belgii. W czasie inwazji na ZSRS dowodził Grupą Armii Północ. Został skazany na 20 lat więzienia przez Międzynarodowy Trybunał Wojenny w Norymberdze. Zob. J. McCannon, *Generalfeldmarschall Georg von Küchler*, [w:] G.R. Ueberschär (red.), *Hitlers militärische Elite*, Darmstadt 1998.

zeszytu o wymiarach 11 x 17 cm. Zawiera dopiski powojenne, które na potrzeby niniejszej edycji zostały usunięte.

Edycja powstała w oparciu o zasady wydawania dokumentów i akt najnowszych (J. Tandecki, K. Kopiński, *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa 2014). Ponadto została opatrzona aparatem krytycznym w postaci przypisów objaśniających. W przypisach określono lokalizację polskich miejscowości na podstawie skorowidza miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej (*Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, m. st. Warszawa, województwo warszawskie*, t. 1, Warszawa 1925). Starano się zachować oryginalną pisownię, stosując poprawki jedynie w sytuacjach koniecznych. Ze względu na fakt, że autor pamiętnika rzadko używał znaków interpunkcyjnych, zostały one wprowadzone do edycji dla większej przejrzystości tekstu.

Pamiętnik Piotra Garbarczyka stanowi ważne historycznie źródło, gdyż traktuje o wydarzeniach istotnych dla dziejów Polski i Mazowsza. Jest cenny także z uwagi na fakt, że zachowało się stosunkowo niewiele pamiętników żołnierzy września 1939 r. pisanych na bieżąco.

Edycja źródłowa

Piotr Garbarczyk

Zapiski z przygotowań i działań wojennych (24 marca 1938 – 28 września 1939)

24 marca 1938, czwartek

Czynna służba wojskowa w Pułtusku¹¹: 13 pułk piechoty 1 kompania ciężkich karabinów maszynowych¹². Trzy miesiące czas rekrucki. Później praca w kancelarii przy szefie kompanii Dekerze¹³. Piszę rozkazy dzienne. Pomoc podoficerowi gospodarczemu plut. Banasiakowi¹⁴.

Dowódcą kompanii kapitan Kwiatkowski.

¹¹ Pułtusk – miasto leżące nad Narwią, siedziba powiatu ówczesnego województwa warszawskiego. Najbliższa stacja kolejowa znajdowała się w Nasielsku w odległości 25 km. W mieście funkcjonowała fabryka maszyn rolniczych i odlewnia żelaza. Miasto było siedzibą 13 pp.

¹² Kompleks koszarowy 13 pp mieścił się w zachodniej części Pułtуска przy ówczesnej ul. Józefa Piłsudskiego. Na jego terenie znajdowały się budynki mieszkalne, a także klub oficerski, szpital, wieża ciśnień oraz budynek sztabowy.

¹³ Józef Deker – sierżant, szef 1 kompanii ciężkich karabinów maszynowych III batalionu 13 pp w 1938 r. W czasie wojny obronnej 1939 r. służył w 3 kompanii ckm III batalionu 13 pp. *13 pułk...*, dz. cyt., s. 138, 145.

¹⁴ Wiktor Banasiak (1906–1990) – plutonowy pchor. rez. 3 komp. 13 pp. Jego rodzicami byli Bronisław i Antonina z d. Niewidzielska. W 1933 r. zawarł związek małżeński z Haliną Dąbrowską. USC Pułtusk, akt małżeństwa Wiktora Banasiaka z Haliną Dąbrowską, 1933 r.

20 sierpnia 1939, sobota

Jesteśmy na manewrach koło Pułtуска 12 km: Zbroszki, Skarżyce¹⁵.
Jestem w 3 komp. ckm.

21 sierpnia 1939, niedziela

13 pp powraca z manewrów do koszar.
Częściowe umundurowanie. Czuć zapach wojny, ale nic nie mówią żołnierzom.
W ostatniej chwili wybijamy metalowe blaszki ewidencyjne¹⁶.

22 sierpnia 1939, poniedziałek

Nasz batalion maszeruje z koszar na wioskę Lipniki Stare¹⁷. Cały tydzień postój, organizacja i umundurowanie. Mam przydział do dowódcy kompanii por. Cabana¹⁸ (poczet) i robię zapiski. 32 pp, 21 pp i nasz 13 pp jesteśmy włączeni do 8 Dywizji Piechoty¹⁹. Nadal wybijam blaszki ewidencyjne.

29 sierpnia 1939, wtorek²⁰

O godz. 18 wymarsz całego 13 pp z Lipnik Starych. Maszerujemy całą noc przez Przewodowo, Ołdaki, Szyszki²¹ itd.

¹⁵ Zbroszki, Skarżyce – wsie położone w powiecie pułtuskim w odległości 9–10 km na południowy zachód od Pułtуска, na drodze prowadzącej do Nasielska.

¹⁶ Blaszki ewidencyjne nosiły nazwę nieśmiertelników i wybijane były według wzoru z 1931 r. Były owalnego kształtu o wymiarach 40 x 50 mm, grubości 1,5 mm. W połowie biegła linia służąca do przełamania. Na awersie nieśmiertelnika znajdowały się powtórzone dwa razy imię, nazwisko oraz skrót wyznania żołnierza, natomiast na rewersie dwa razy powtórzony numer ewidencyjny, pierwsza litera powiatu, nazwę komendy uzupełnień oraz rok urodzenia. Po złamaniu nieśmiertelnika każda z dwóch części zawierała te same dane.

¹⁷ Lipniki Stare – wieś położona w powiecie pułtuskim, w odległości 5 km na zachód od Pułtуска.

¹⁸ Mieczysław Caban (1904–?) – porucznik, dowódca 3 kompanii ckm. Był synem Michała i Mariany z d. Kuskowska. 7 listopada 1939 r. został uwięziony w Oflagu II A (nr jeniecki 82), 22 maja 1940 r. został przeniesiony do Oflagu IV C Colditz. Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach Opolu, Kartoteka więźniów, sygn. WAST-Of.IIA.I.25.

¹⁹ 8 Dywizja Piechoty składała się z 13 pp z Pułtуска, 21 pp z Warszawy, 32 pp z Modlina oraz 8 pal z Płocka. Zadaniem 8 DP było wsparcie 20 DP.

²⁰ Pamiętnik nie zawiera opisu wydarzeń, które działy się od 23 do 28 sierpnia w Lipnikach Starych. Można zrekonstruować je na podstawie relacji kpt. Józefa Ślusarczyka, oficera łączności 13 pp, oraz ppor. Aleksandra Rekszy-Kakietka, dowódcy plut. moździerzy 3 komp. ckm III batalionu. Poszczególne oddziały mobilizowały się od 24 sierpnia poza miastem w miejscowościach przewidzianych planem mobilizacyjnym. Dla 3 komp. ckm była to wieś Lipniki Stare, oddalona 5 km na zachód od Pułtуска. Mobilizacja odbywała się sprawnie i została zakończona 27 sierpnia. 29 sierpnia 1939 r. 13 pp otrzymał rozkaz przejścia z rejonu Pułtуска w rejon Ciechanowa. Zob. J. Ślusarczyk, [Relacja], [w:] M.F. Świdwa, K. Łukawski, K. Wiśniewski (oprac.), *13 pułk piechoty w kampanii wrześniowej, Relacje i wspomnienia*, Pułtusk 2019, s. 25; A. Reksza-Kakietek, [Relacja], [w:] M.F. Świdwa, K. Łukawski, K. Wiśniewski (oprac.), *13 pułk piechoty w kampanii wrześniowej, Relacje i wspomnienia*, Pułtusk 2019, s. 135.

²¹ Przewodowo Nowe, Ołdaki, Szyszki – wsie położone w powiecie pułtuskim w odległości 8–16 km na zachód od Pułtуска. Celem żołnierzy był przemarsz w kierunku Mławy.

30 sierpnia 1939, środa

Dalej przechodzi nasz 13 pp przez Gąsocin, Łopacin²² w kierunku Prus Wschodnich. Tu mamy w południe postój, po czym maszerujemy przez Kraszewo, Grabowiec, Gumowo²³, aż rano następnego dnia dochodzimy do Chotumu²⁴.

31 sierpnia 1939, czwartek

Całodzienny postój w Chotumie naszego III batalionu 3 kom. ckm. Tu nocujemy. W nocy słyszymy wybuchy²⁵. To już był początek wojny, gdy w Ciechanowie²⁶ stację kolejową²⁷ bombardowali Niemcy (Szwaby).

1 września 1939, piątek

Początek drugiej wojny światowej.

Jesteśmy cały dzień w Chotumie u gospodarza Rybickiego. Przez radio słyszymy orędzie Prezydenta Mościckiego, ażeby walczyć z naszym wrogiem Niemcem²⁸. Wieczorem wymarsz o godz. 20. Maszerujemy całą noc.

2 września 1939, sobota

Rano dochodzimy do Pniewa²⁹ już niedaleko granicy Prus. Nasz III batalion 13 pp ckm za wioską na wzgórzach zajmuje stanowiska. Pierwszy raz atakują nas samoloty niemieckie. Z rozkazu dowództwa zbieram legitymacje wojskowe i palę na polu, by żołnierze nie mieli żadnego dokumentu. Od godz. 20 przez całą noc odbywa się dalszy marsz naszego 3 batalionu w stronę granicy.

²² Gąsocin, Łopacin – wsie położone w powiecie ciechanowskim w odległości 16 km na południe od Ciechanowa.

²³ Kraszewo, Grabowiec, Gumowo – wsie położone w powiecie ciechanowskim w odległości 8–9 km na południowy zachód od Ciechanowa.

²⁴ Chotum – wieś położona w powiecie ciechanowskim w odległości 9 km na zachód od Ciechanowa.

²⁵ Autor określił początek bombardowania Ciechanowa na noc z 31 sierpnia na 1 września, choć precyzyjniej ujmując, nastąpiło to 1 września nad ranem, gdy było jeszcze ciemno.

²⁶ Ciechanów – miasto położone nad rzeką Łydynią. W II RP siedziba powiatu województwa warszawskiego. W mieście mieścił się garnizon 11 Pułku Ułanów Legionowych im. Marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza. Znajdował się węzeł kolejowy.

²⁷ Stacja kolejowa w Ciechanowie pełniła rolę stacji zaopatrzeniowej w żywność i sprzęt wojskowy, a także stanowiła punkt łączności i stanowisko dowodzenia Armii „Modlin”. 1 września 1939 r. podczas bombardowania zginął kwatermistrz 8 DP por. Bogusław Błasikowski, kilku ułanów z 11 pułku ułanów oraz kilkudziesięciu mieszkańców miasta. Stacja zaopatrzenia została zlikwidowana. P. Matusak, *Ciechanów w czasie II wojny światowej (1939–1945). Zarys problematyki badawczej*, „Niepodległość i Pamięć” 2016, nr 1, s. 152.

²⁸ Orędzie brzmiało: „Nocy dzisiejszej odwieczny wróg nasz rozpoczął działania zaczepne wobec Państwa Polskiego, co stwierdzam wobec Boga i historii. W tej chwili dziejowej zwracam się do wszystkich obywateli Państwa w głębokim przeświadczeniu, że cały Naród w obronie swojej Wolności, Niepodległości i Honoru, skupi się dookoła Wodza Naczelnego i Sił Zbrojnych oraz da godną odpowiedź napastnikowi, jak to się już nieraz działo w historii stosunków polsko niemieckich. Cały Naród Polski, pobłogosławiony przez Boga, w walce o swoją świętą i słuszną sprawę, zjednoczony z Armią, pójdzie ramię przy ramieniu do boju i pełnego zwycięstwa”.

²⁹ Pniewo (obecnie Pniewo-Czeruchy) – wieś położona w powiecie ciechanowskim w odległości 9 km na północny zachód od Ciechanowa.

3 września 1939, niedziela

Rano dochodzimy do dużej wioski Przywilcz³⁰, gdzie mamy mieć odpoczynek. Zajmujemy stanowisko jako 2 linia frontu w kierunku Gruduska³¹. Jak zajmowaliśmy kwatery w jednym końcu wioski, nasz patrol wykrył Niemców z drugiej strony³². III batalion i nasza 3 ckm jesteśmy zmuszeni w pośpiechu wycofywać się polnymi drogami do Leśniewa Górnego³³. Stąd w porze południowej I i II batalion 13 pp wychodzi do natarcia w kierunku Gruduska, a nasz 3 batalion i 3 komp. ckm zostaje w odwodzie. Po kilkugodzinnym natarciu Niemcy zostają częściowo odparci parę kilometrów. Nastaje wieczór. III batalion i nasza 3 komp. ckm wychodzi do natarcia jako wsparcie I i II batalionu. Linie frontową zajął 32 pp po lewej i 21 pp po prawej, nasz 13 pp pośrodku i 8 pułk artylerii z Płocka, który z folwarku Leśniewa³⁴ ostrzeliwał linie niemieckie.

Idąc do przodu, III batalion i nasza 3 komp. ckm napotykamy na linii pojedynczo śpiących żołnierzy z karabinem w rękę, a żadnej linii obronnej nie ma. Idąc tak parę kilometrów, nasza kompania 3 ckm zajmuje stanowiska i działka ppanc. po drodze na Grudusk. Wśród nocy z prawa i z lewa są huki i łuny pożarów. Jest wiadomo, że front jest przerwany, a III batalion w przodzie. Nasz dowódca 3 ckm z kilkoma żołnierzami na rowerach jedzie do przodu na zwiady jako patrol, ale prędko powraca, gdyż niemieckie czołgi wyszły do natarcia. Nasza 3 komp. ckm prędko zwija stanowiska i cofa się.

4 września 1939, niedziela

W nocy strzelają świetlnymi pociskami³⁵, także kto w przodzie, jest trafiony. Są ranni i zabici. Jestem w tyle, pociski świetlne lecą mi nad głową. Po paru kilometrach czołgi stają, obawiając się, żeby z boku nie były atakowane. Nadal wycofujemy się, ale już nie szosą, tylko polnymi drogami, gdyż Niemiec szosę na Ciechanów zajął. Wycofując się w dzień, widzimy po drodze ogromne straty naszego 13 pp, powywracane wozy, kuchnie, działka, prowiant rozmaity, nawet papiery kancelaryjne, wszystko, co nasz pułk posiadał.

³⁰ Przywilcz – wieś położona w powiecie ciechanowskim w odległości 6 km na południowy wschód od Gruduska.

³¹ Grudusk – wieś położona w powiecie ciechanowskim w odległości 19 km na północ od Ciechanowa.

³² Walki o Grudusk zostały stoczone z niemiecką 1 DP wspieraną przez jednostki pancerne 3 Armii dowodzonej przez Georga von Küchlera. Zob. M. Świdwa, *13 pułk...*, dz. cyt., s. 104.

³³ Leśniewo Górne – wieś położona w powiecie ciechanowskim w odległości 8 km na południe od Gruduska.

³⁴ Folwarki znajdowały się na południe od wsi Leśniewo Górne i Leśniewo Dolne.

³⁵ Sierz. Józef Deker wspominał: „Wkrótce natarł na nas niemiecki czołg, który strzelał świetlną amunicją i zasiał panikę w naszych oddziałach”, J. Deker, [Relacja], [w:] M.F. Świdwa, K. Łukawski, K. Wiśniewski (red.), *13 pułk piechoty w kampanii wrześniowej, Relacje i wspomnienia*, Pułtusk 2019, s. 139. Natomiast kpt. Antoni Sochaczewski wspominał: „Wystrzały następowały rytmicznie, jak bicie w bęben. Jasno świecące pociski dużego kalibru, o zupełnie płaskim torze, gęsto pruły ciemności nocy, oświetlając przedpole białym blaskiem”, za: M. Świdwa, *13 pułk...*, dz. cyt., s. 109.

5 września 1939, poniedziałek

Droga jest zasypana ryżem, kaszą, chlebem, kuchniami, pocztą polową, działami artylerii, tankietkami i małymi czołgami. Widzę zabitego podchorążego Jakubowskiego. Z blaski ewidencyjnej wnioskuję, że może być z Wyszkowa³⁶. Cofaliśmy się, więc wszystko widzieliśmy. Wszyscy uciekali przed Niemcem. Z opowieści dowiaduję się, że polskie patrole w ciemności atakowały naszych, także Polak strzelał do Polaka i przed nim uciekał. Wycofujemy się przez wioski polnymi drogami: Regimin, lasy Opinogóra, Modła, Rydzewo i dalej przez lasy obok Ościsłowa, Woli Młockiej i Małużyna³⁷.

5 września 1939, wtorek

W tym dniu przechodzimy przez Smardzewo i folwark Koziminy koło Płońska³⁸. Postój, po czym idziemy dalej.

6 września 1939, środa

Przechodzimy przez Załuski, Kroczewo, Zakroczym³⁹, ponad Wisłą koło twierdzy Modlin⁴⁰. Wieczorem przechodzimy przez most saperski na Wiśle⁴¹, idąc dalej w nocy ponad Wisłą, wchodzimy do miejscowości Gniewniewice i Wilków Niemiecki. Nocleg⁴².

7 września 1939, czwartek

Cały dzień postój w Gniewniewicach. Organizacja III batalionu i naszej 3 komp. ckm 13 pp.

³⁶ Wyszków – miasto położone w powiecie pułtuskim województwa mazowieckiego. W mieście funkcjonowała huta szkła, browar, fabryka maszyn rolniczych, tartak państwowy, kilka młynów, fabryka wyrobów piaskowo-cementowych.

³⁷ Żołnierze wycyfowali się wioskami położonymi na zachód od Ciechanowa w odległości kilkunastu kilometrów. Regimin, Modła, Rydzewo, Ościsłowo, Wola Młocka i Małużyn to wsie położone w powiecie ciechanowskim.

³⁸ Żołnierze oddalili się od Ciechanowa, idąc na południe, i zbliżyli do Płońska na odległość 4 km. Smardzewo i Koziminy to wsie w powiecie płońskim.

³⁹ Załuski, Kroczewo, Zakroczym – miejscowości położone w powiecie warszawskim w odległości 5–1 km na północny zachód i na zachód od Modlina. Zakroczym posiadał status miasta.

⁴⁰ Twierdza Modlin – obiekt wojskowy znajdujący się u zbiegu Wisły, Narwi i Wkry, posiadający strategiczne znaczenie dla obrony Warszawy. Podczas wojny obronnej 1939 r. miała miejsce czwarta obrona twierdzy. W obiekcie stacjonował sztab Armii „Modlin”. 13 września 1939 r. dotarły do niego rozbite resztki Armii „Łódź” pod dowództwem gen. Wiktora Thommée, który przejął zadanie obrony twierdzy. Obrona Modlina trwała od 14 do 29 września 1939 r.

⁴¹ Most polowy na Wiśle miał nośność 8 ton. Został wybudowany na zachód od istniejącego mostu drogowo-kolejowego.

⁴² Gniewniewice, Wilków Niemiecki – wsie położone w powiecie sochaczewskim, oddalone 10–12 km od Modlina. Znajdują się na lewym brzegu Wisły.

8 września 1939, piątek

Po południu z Gniewniewic maszerujemy bliżej Modlina do miejscowości Kazuń Niemiecki⁴³. Nocleg.

9 września 1939, sobota

Postój w miejscowości Kazuń Niemiecki. Plutony strzeleckie i ckm wychodzą na stanowiska w kierunku Warszawy.

10 września 1939, niedziela

Nadal kwaterujemy w Kazuniu Niemieckim. Obrona Modlina. Do naszego III batalionu i mojej 3 komp. ckm dołącza obrona Pułtuska. Nowa organizacja batalionu i naszej kompanii. Mój brat stryjeczny Aleksander Garbarczyk⁴⁴ jako podporucznik obejmuje dowództwo plutonu z taczankami⁴⁵. W Polsce ponad Wisłą i Bugo-Narwią⁴⁶ są wioski niemieckie, z osadnikami niemieckimi. Przed wojną od polskich rolników wykupili gospodarstwa i urządzili kolonie niemieckie. Mieli swoich sołtysów, pastorów ewangelickich itd. I właśnie z nich mamy największych wrogów i szpiegów na korzyść Szwabów⁴⁷. Taki to był rząd

⁴³ Kazuń Niemiecki – wieś położona w powiecie warszawskim na południe od Modlina, na wschód od Kazunia Polskiego. W 1764 r. wojewoda miński Jan August Hilzen zawarł umowę z osadnikami holenderskimi, na mocy której osadnicy mogli na terenie wykarczowanego lasu założyć osadę. We wsi wybudowano niemiecko-ewangelicką szkołę początkową oraz dom modlitwy. Osada początkowo zwana była Holendrami, a następnie Kazuniem Niemieckim. Obecnie wieś nosi nazwę Kazuń Nowy. T. Swat, *Mennonici na Mazowszu*, [w:] *Kultura ludowa Mazowsza i Podlasia*, t. III, Warszawa 1999; *Katalog zabytków osadnictwa holenderskiego w Polsce*, <http://www.holland.org.pl/art.php?kat=objekt&id=122> [dostęp: 3.04.2024].

⁴⁴ Aleksander Garbarczyk (1905–?) – podporucznik 13 pp. Jego rodzicami byli Józef Garbarczyk i Anna z d. Bryk. Po kapitulacji twierdzy Modlin dostał się do niemieckiej niewoli. Był przetrzymywany w Oflagu IV A Hohnstein. II B Arnswalde, II C Woldenberg (nr jeńca 1649). Instytut Pamięci Narodowej, Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce sygn. IPN BU 2188/121; Polski Czerwony Krzyż, kartoteka jeniecka nr 20398, Garbarczyk Aleksander; Archiwa Arolsen, Garbarczyk Aleksander, sygn. 72318247.

⁴⁵ Taczanka – wóz konny dwu- lub czterokołowy, wyposażony w karabin maszynowy, używany przez kawalerię.

⁴⁶ Bugo-Narew – dawna nazwa części rzeki Narew od Jeziora Zegrzyńskiego do ujścia Wisły.

⁴⁷ Koloniści niemieccy zamieszkiwali m.in. Kazuń Niemiecki, Dębinę, Łomnę, Nowy Secymin, Syndykowszczyznę oraz Sady. W latach 30. XX w. do menonitów mieszkających na Mazowszu docierała ideologia narodowego socjalizmu przez organizacje opłacane przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych Niemiec. Na terenie wsi powstały struktury terenowe Deutscher Volksverband, instytucji, która jawnie manifestowała wrogość wobec państwa polskiego. Członkami DVV byli: Albert Foth, Beniamin Foth, Erich Raztlaff i Gotfryd Raztlaff. Menonici wstępowali także do NSDAP. Po ataku Niemiec na Polskę wzrosła niechęć Polaków do menonitów utożsamianych z Niemcami. Głoszono, że menonicy sprzyjali wrogim wojskom, szpiegowali i podejmowali działania dywersyjne. W Kazuniu, który znalazł się na terenie fortyfikacji twierdzy Modlin, doszło do publicznej egzekucji starszego gminy menonitów Rudolfa Bertela. Oskarżono go o sprzyjanie wojsku niemieckiemu przez naprowadzania samolotów na cele przy pomocy lustra. Ze wsi i okolic aresztowano, a następnie przetransportowano do twierdzy brzeskiej wszystkie mężczyzn w wieku od 17 do 60 lat. W. Marchlewski, *Olędrzy podczas II wojny światowej i ich powojenna sytuacja – zagadnienia społeczne, polityczne i gospodarcze. Mennonici na Mazowszu 1939–1948*, <http://www.holland.org.pl/art.php?kat=art&dzial=maz&id=14> [dostęp: 3.04.2024].

polski sanacyjny, bawiąc się kaczo-byczo i indyczo, a biedną Polskę zaprzedawał Niemcom⁴⁸.

11 września 1939, poniedziałek

O godz. 3 rano następuje zwinięcie stanowisk i nasz 13 pułk maszeruje szosą na wypad pod Warszawę. Przechodzimy przez Dębinę, Małocice i Puszcę Kampińską. Dalej całą noc maszerujemy, aż dochodzimy do miejscowości Zaborówek⁴⁹.

12 września 1939, wtorek

Rano jesteśmy w Zaborowie⁵⁰. Około godz. 13 następuje natarcie na Niemca z podstawy wyjściowej Zaborowa: III batalion atakuje Feliksów i Myszczyń, a I batalion Borzęcin⁵¹. Ciężki bój pięciogodzinny. Niemiec się wycofuje, paląc częściowo wioskę. U nas jest kilku zabitych i rannych. W natarciu dowódca plut. ppanc. ppor. Mioduchowski⁵² rozbija i cofa czołgi niemieckie. Na polu jestem ostrzelany przez granatniki niemieckie, także Bogu dzięki, że nie zostaję trafiony. Po skończonym boju na wieczór zwijamy stanowiska i z Zaborowa idziemy parę kilometrów za Niemcem. Później skręcamy w lewo w stronę Modlina.

13 września 1939, środa

Idziemy przez miejscowości Borzęcin, Janówek⁵³, całą noc przechodząc przez lasy Palmiry⁵⁴, częściowo wypalone. W nim są zniszczone magazyny wojskowe. Dalej idziemy ponad Wisłą do Modlina.

14 września 1939, czwartek

W nocy nad ranem przechodzimy na drugą stronę Wisły pod Modlinem przez most im. Piłsudskiego, częściowo zbombardowany. Po przejściu mostu z dru-

⁴⁸ Piotr Garbarczyk reprezentował poglądy narodowe, stojąc w opozycji do rządzącego w Polsce od 1926 r. obozu sanacyjnego. Sanację obwiniał, że podczas rządów kierowała się wyłącznie własnym interesem. Ponadto zarzucał jej tchórzostwo i porzucenie walczącego polskiego żołnierza. Powiedzenie „Kaczo, byczo i indyczo” było w II RP popularnym zwrotem, wywodzącym się z okrzyków harcerskich: „Jak było? Kaczo. Jak było? Byczo. Jak było? Kaczo, byczo i indyczo!”.

⁴⁹ Dębina, Małocice, Zaborówek – wsie położone w powiecie warszawskim w odległości 6–19 km na południe od Modlina.

⁵⁰ Zaborów – wieś położona w powiecie warszawskim, 2 km na wschód od Zaborówka.

⁵¹ Feliksów, Myszczyń, Borzęcin – wsie położone w powiecie warszawskim w odległości ok. 20 km na południe od Modlina.

⁵² Stefan Mioduchowski (1914–2001) – podporucznik. Był synem Antoniego i Karoliny. Urząd ds. kombatantów i osób represjonowanych, sygn. K7511103 – straty.pl [dostęp: 6.05.2024].

⁵³ Janówek – wieś położona w powiecie warszawskim w odległości 11 km na południe od Modlina.

⁵⁴ Palmiry – wieś położona w powiecie warszawskim, 12 km na południowy wschód od Modlina. Od grudnia 1939 r. do lipca 1940 r. Niemcy rozstrzelali w pobliżu wsi 1700 obywateli polskich, aresztowanych w ramach Außerordentliche Befriedungsaktion.

giej strony Wisły dochodzimy do miasteczka Nowy Dwór⁵⁵. Tam kwaterujemy w zniszczonej fabryce fajansu⁵⁶. Następuje wypłata żołdu, już ostatniego.

15 września 1939, piątek

Nocą nad ranem opuszczamy miasteczko Nowy Dwór, idąc z powrotem przez most na Wiśle do miejscowości Kazuń Niemiecki, gdzie III batalion zajmuje stanowiska obronne na linii Sady – Cybulice – Kazuń Polski⁵⁷ w kierunku Warszawy. W dzień bombardowany jest Nowy Dwór, tam, gdzie byliśmy ostatnio. W nocy gęsty ogień nieprzyjaciela z artylerii.

16 września 1939, sobota

Rano III batalion zmienia stanowiska, przechodząc na Kozuń Polski. W dzień silny ogień artylerii niemieckiej. Z góry atakują samoloty po naszych liniach obronnych, nawet podczas deszczu. Ale dwa samoloty zostały strącone. W nocy znowu silny ogień artylerii i natarcia. Tam, gdzie niemiecka wioska i gdzie niemiecki osadnik, samoloty ani artyleria nie atakują⁵⁸. Nawet budynki niemieckie ochraniają. Tylko po ogrodach nam konie od biedek⁵⁹ i taczanek bili, bo mieli dużo szpiegów, przez co musimy ciągle zmieniać miejsca postoju.

17 września 1939, niedziela

Przychodzi wiadomość, że nasz brat ze wschodu, Ruski, przekroczył granicę, ażeby nasze dywizje cofające się przed Niemcem jako opiekun zabrać do niewoli. Dalszy postój III batalionu w miejscowości Kazuń Polski. Kompanie strzeleckie i nasza 3 komp. ckm na stanowiskach.

18 września 1939, poniedziałek

Przemarsz III batalionu do miejscowości Kazuń Niemiecki. Kompanie na stanowiskach. Cały dzień ogień nękaający artylerii nieprzyjaciela oraz natarcie zza Wisły, bliżej Warszawy.

⁵⁵ Nowy Dwór Mazowiecki – miasto w powiecie warszawskim, położone 30 km na północ od Warszawy nad ujściem Narwi do Wisły. Miejscowość do 1937 r. nosiła nazwę Nowy Dwór.

⁵⁶ Fabryka Fajansu i Porcelany mieściła się przy ul. Paderewskiego 11 w Nowym Dworze Mazowieckim. Została założona w 1871 r. przez Augusta Krügera. Działała do września 1939 r. Stanowiła główne miejsce zatrudnienia dla mieszkańców miasta. Produkowano w niej ceramikę codziennego użytku oraz przedmioty dekoracyjne.

⁵⁷ Sady, Cybulice, Kazuń Polski – wsie położone w powiecie warszawskim w odległości 4–7 km na południe od Modlina.

⁵⁸ Piotr Garbarczyk, słysząc pogłoski o pomocy udzielanej przez mieszkańców Kazunia Niemieckiego wojskom niemieckim, podawał je w wątpliwość, jednak 17 września, po dokonaniu własnych obserwacji, stwierdził, że kolaboracja miała miejsce.

⁵⁹ Biedka – dwukołowy środek przewozowy powszechnie stosowany w Siłach Zbrojnych II RP. Był ciągnięty przez konie. Za jego pomocą przewożono lekkie i ciężkie karabiny maszynowe, moździerze, amunicję i inny sprzęt wojskowy. Zob. O. Laskowski (red.), *Encyklopedia Wojskowa*, t. I, Warszawa 1931.

19 września 1939, wtorek

Przemarsz III batalionu do miejscowości Kazuń Polski. Mały odpoczynek. Na wieczór wymarsz w stronę Warszawy przez Palmiry do Łomny. Widzimy na drodze w wiosce całą kolumnę motoryzacyjną nieprzyjaciela spaloną zeszłej nocy przez nasze patrole. Niemiec się wycofał.

20 września 1939, środa

Postój w Łomnej. Kompanie strzelecka i ckm na stanowiskach obronnych. Po południu nalot nieprzyjaciela na tę wioskę, bombardowanie i ostrzeliwanie z samolotów. Bomby trafiają obok kościoła w plebanię oraz dom organisty, gdzie zostają ranni dowódca III batalionu major Kwapiński⁶⁰, adiutant por. Syk⁶¹ oraz sierżant Filusz. Zostaje zabitych kilku żołnierzy. Z kolegą kopujemy sobie długi dół, ale nie zdążamy. Samoloty nadlatują. On się rzuca pierwszy, ja drugi, ale że dół jest płytki, to ja znajduję się na wierzchu. Samolot ostrzeliwuje nas z boku po ziemi, także Bogu dzięki, że nie zostają trafiony. Po południu przemarsz III batalionu do folwarku Łomianki. Pałac⁶² w rogu jest rozbity do piwnicy, a tam wino. Żołnierze głodni, to tym winem się popili. W nocy z naszym dowódcą por. Cabanem idę kontrolować linie strzeleckie i ckm na polach ponad Wisłą. Żołnierze śpią.

21 września 1939, czwartek

Cały dzień postój w folwarku Łomianki. Kompania strzelecka i ckm na stanowiskach. Spotkałem się z podchorążym Chodkowskim i Trzczińskim z Wyszkowa. Pod wieczór nasz III batalion z powrotem idzie do Łomny. Nocleg we wsi. Musieliśmy zmieniać miejsce, bo Niemiec nas macał artylerią i samolotami.

22 września 1939, piątek

Trochę odpoczynku w Łomnej. Znowu przed południem nasz III batalion przechodzi drogą polną do folwarku Łomianki. Znowu jesteśmy obserwowani z dużej wysokości przez samolot niemiecki. I jak tylko dochodzimy do parku, pałacu i budynków folwarcznych, tak zaraz artyleria niemiecka daje do nas ognia. Są ranni i zabici, gdyż nie zdążamy się pochować pod mury pałacu i budynki folwarczne. Przy bramie pod murem zostaje również trafiona stacja telefoniczna i obsługa przez artylerię. Jest kilku rannych i zabitych. Pod wieczór nasz III batalion idzie z powrotem do Łomnej. Wieczorem i w nocy przygotowuje się do wycofania znowu na Modlin, ale już w dzień Niemcy opanowują szosę i przygotowują stanowiska. Nasze patrole próbują przerwać niemiecką linię na drogę

⁶⁰ Józef Tomasz Kwapiński – major, dowódca III batalionu 13 pp. Został ranny 17 września 1939 r. Odznaczony Krzyżem Walecznych. A. Kociszewski, *13 pułk piechoty*, Warszawa 1990, s. 40.

⁶¹ Zdzisław Tadeusz Syk – podporucznik rezerwy, adiutant III batalionu 13 pp. Dostał się do niemieckiej niewoli do Stalagu I A (nr jeniecki 36968). Syk Zdzisław, straty.pl [dostęp: 11.04.2024].

⁶² Dwór w Łomiankach znajdował się na terenie dzisiejszej wsi Łomianki Dolne. Zob. E. Pustoła-Kozłowska, M. Konopka, K. Pacuski, P. Urbaniak, *Dawne Łomianki. Historia, ludzie, zabytki*, Łomianki 2005.

i szosę, ale daremnie. W nocy nie można iść z powodu w dzień przygotowanych niemieckich luf.

23 września 1939, sobota

W nocy i nad ranem musimy się cofać z Łomnej przez pola i łąki ponad Wisłą na przełaj na własną rękę, bo jeszcze tylko tu jest wolne przejście do Modlina. Niemiec tylko na to czeka, dając ognia z artylerii, moździerzy, granatników, to przed nami, to za nami. Mamy znowu straty w ludziach i taborach. Rano dochodzimy pod Modlin do wioski Kazań Niemiecki. W dzień mały odpoczynek, a pod wieczór znowu organizacja 13 pp, ale już tylko niedobitek z batalionu i kompanii. Na wieczór wychodzimy z wioski na szosę, wiodącą na Warszawę. Wyszły kompanie strzeleckie i nasza ckm z paroma biedkami. Szosa znajduje się wyżej, jak pola i łąki. Idąc do przodu parę kilometrów od Modlina na Warszawę, nareszcie stajemy. Siadamy do odpoczynku, a zwiady i kompanie strzeleckie idą dalej. Nasz dowódca 3 komp. ckm por. Caban przylatuje do nas, ażeby prędko schodzić na lewo, na pola i łąki. Naszym biedkom z ckm wydaje rozkaz zawrócić na szosie z powrotem na Modlin. Najbardziej niebezpieczne w wojnie są konie. Ginęły, nawet nie było komu je zakopywać. Jak tylko zdążyliśmy zejść na pola, tak zaraz Niemiec, oświetlając raketami, daje po szosie ognia z broni maszynowej, a później z artylerii, moździerzy, granatników na nas cofających się po polach. I tu właśnie ginie nasz dowódca 13 pp ppłk. Nowak⁶³. Dużo żołnierzy jest zabitych i rannych oraz dużo dostaje się do niewoli. Reszta rozbitków cofa się do wioski koło Modlina.

24 września 1939, niedziela

Rano dochodzimy do Kazania Niemieckiego. Całodzienny postój, pogrzeb naszego ppłk. Nowaka. Wieczorem idziemy dalej przez Modlin za Wisłę, przez Nowy Dwór i dalej do wioski Kępa Nowodworska⁶⁴.

25 września 1939, poniedziałek

Całodzienny postój w Kępie Nowodworskiej. Ckm na stanowiskach, naloty samolotów oraz ogień z artylerii. Wszyscy kopią doły z nakryciem.

26 września 1939, wtorek

Dalszy postój w Kępie Nowodworskiej. Plutony strzeleckie i nasza komp. ckm za wioską nad Wisłą na stanowiskach. Cały dzień i noc jesteśmy pod ogniem artylerii i samolotów nieprzyjaciela. Po ogrodach ginęły nam konie od biedek ckm oraz od taczanek. A budynki kolonistów niemieckich są nietrafione. Mają w oborach krowy i cały inwentarz. To jest znak zapytania, dlaczego w okolicach twierdzy

⁶³ O śmierci ppłk. Alojzego Nowaka wspomina m.in. sierz. Józef Deker. Zob. M.F. Świdwa, K. Łukawski, K. Wiśniewski (red.), dz. cyt., s. 141.

⁶⁴ Kępa Nowodworska – wieś położona w powiecie warszawskim, na prawym brzegu Wisły, w odległości 4 km na południowy wschód od Modlina.

Modlin (fortu) tak dużo było gospodarzy kolonistów niemieckich, jak patrzył na to rząd polski (sanacyjny legionistów Piłsudskiego) przekupywany przez Niemców. To już była zdrada, gdyż z tych kolonistów Niemcy mają szpiegów, którzy przez radio podają każde ruchy naszego wojska. Nawet złapano jednego szpiega, jak z dużego drzewa strzelał i robił panikę w naszych oddziałach.

27 września 1939, środa

Dalszy postój. Plutony na stanowiskach nad Wisłą. Dalszy ogień artylerii niemieckiej. Bombardowanie z samolotów Modlina i Nowego Dworu.

28 września 1939, czwartek

Dalszy postój w Kępie Nowodworskiej. Plutony strzeleckie i ckm na stanowiskach. Wymiana ognia i natarcia. O godz. 10 nastaje cisza, spokój dochodzi. Zawieszenie broni na 24 godziny, gdyż przychodzi wiadomość, że Warszawa skapitulowała już wczoraj. Po czym na rozkaz i Modlin podpisał kapitulację⁶⁵. Pod wieczór Niemcy nas wypędzają z wioski na pola i łąki do zdania broni. Przy kapitulacji przyrzekli, że gdy tylko spiszą ewidencję, żołnierzy zwolnią do domu, zaś oficerów zatrzymają na pewien czas.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia

Archiwa Arolsen, Garbarczyk Aleksander, sygn. 72318247.

Archiwa Arolsen, Marczewski Kazimierz, sygn. 73613961.

Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach Opolu, Kartoteka więźniów, sygn. WAST-Of.IIA,1.25.

Instytut Pamięci Narodowej, Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, sygn. IPN BU 2188/121.

Polish Library in Washington, D.C., Manuscripts, mss36483: volume 1, Polish Declarations of Admiration and Friendship for the United States.

Polski Czerwony Krzyż, kartoteka jeniecka nr 20398, Garbarczyk Aleksander.

Syk Zdzisław, straty.pl.

Urząd ds. kombatantów i osób represjonowanych, Stefan Mioduchowski, sygn. K7511103.

USC Pułtusk, akt małżeństwa Wiktora Banasiaka z Haliną Dąbrowska, 1933 r.

⁶⁵ Rano 28 września 1939 r. nastąpiło zawieszenie broni, które było spowodowane wyczerpaniem polskiej załogi Twierdzy Modlin oraz brakami aprowizacyjnymi. Następnego dnia gen. Wiktor Thommée podpisał akt kapitulacji, który przewidywał, że żołnierze nie będą traktowani jak jeńcy, lecz zostaną zwolnieni do domów. Podanie przez Piotra Garbarczyka informacji o kapitulacji Twierdzy Modlin w przeddzień, kiedy rzeczywiście ona nastąpiła, świadczyło o tragicznym położeniu jej obrońców. Żołnierze mieli świadomość, jaka zapadnie decyzja w polskim sztabie. Tytuły się to również wieści o kapitulacji Warszawy, która *de facto* poddała się 28 września o godz. 13.15. Sierż. Józef Deker również wspominał o nadejściu wieści, że Warszawa poddała się dzień wcześniej. Zob. M.F. Świdwa, K. Łukawski, K. Wiśniewski (red.), dz. cyt., s. 142.

Źródła drukowane

- Deker J., [Relacja], [w:] M.F. Świdwa, K. Łukawski, K. Wiśniewski (red.), *13 pułk piechoty w kampanii wrześniowej, Relacje i wspomnienia*, Pułtusk 2019.
- Reksza-Kakietek A., [Relacja], [w:] M.F. Świdwa, K. Łukawski, K. Wiśniewski (oprac.), *13 pułk piechoty w kampanii wrześniowej, Relacje i wspomnienia*, Pułtusk 2019.
- Ślusarczyk J., [Relacja], [w:] M.F. Świdwa, K. Łukawski, K. Wiśniewski (oprac.), *13 pułk piechoty w kampanii wrześniowej, Relacje i wspomnienia*, Pułtusk 2019.
- Świdwa M.F., Łukawski K., Wiśniewski K. (red.), *13 pułk piechoty w kampanii wrześniowej. Relacje i wspomnienia*, Pułtusk 2019.

Opracowania

- Borzemek L., *Bohater, o którym nie wolno zapomnieć*, „Zeszyty Wyszkowski” 2009, z. 5.
- Garbarczyk-Borzemek W., *Stanisław Garbarczyk. Poszukiwanie poezji* [praca nieopublikowana].
- Kociszewski A., *13 pułk piechoty*, Warszawa 1990.
- Laskowski O. (red.), *Encyklopedia Wojskowa*, t. I, Warszawa 1931.
- Majewska L., *Franciszek Garbarczyk*, [w:] A.M. Mickiewicz (red.), *Ziemia wyszkowska i Puszcza Biała – „kto był kim”*, t. 2, Wyszaków 2024.
- Majewska L., *Piotr Garbarczyk*, [w:] A.M. Mickiewicz (red.), *Ziemia wyszkowska i Puszcza Biała – „kto był kim”*, t. 2, Wyszaków 2024.
- Majewska L., *Stanisław Garbarczyk*, [w:] A.M. Mickiewicz (red.), *Ziemia wyszkowska i Puszcza Biała – „kto był kim”*, t. 2, Wyszaków 2024.
- Matusak P., *Ciechanów w czasie II wojny światowej (1939–1945). Zarys problematyki badawczej*, „Niepodległość i Pamięć” 2016, nr 1.
- McCannon J., *Generalfeldmarschall Georg von Kuchler*, [w:] G.R. Ueberschär (red.), *Hitlers militärische Elite*, Darmstadt 1998.
- Polak B. (red.), *Kawalerowie Virtuti Militari 1792–1945*, t. 2, z. 2, Koszalin 1993.
- Pustoła-Kozłowska E., Konopka M., Pacuski K., Urbaniak P., *Dawne Łomianki. Historia, ludzie, zabytki*, Łomianki 2005.
- Stawecki P., *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 1994.
- Swat T., *Mennonici na Mazowszu*, [w:] *Kultura ludowa Mazowska i Podlasia*, t. III, Warszawa 1999.
- Świdwa M.F., *13 pułk piechoty w bitwie o Grudusk 3 września 1939 roku*, „Studia Mazowieckie” 2022, nr 2.
- Świdwa M.F., *Szlak bojowy 13 pułku piechoty we wrześniu 1939 r.*, Pułtusk 2022.
- Wysocki W.J., *Marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza koncepcja działań obronnych w wojnie z Niemcami*, „Saeculum Christianum” 2020, nr 1.

Netografia

- Katalog zabytków osadnictwa holenderskiego w Polsce, <http://www.holland.org.pl/art.php?kat=objekt&id=122>.
- Marchlewski W., *Oleńdrzy podczas II wojny światowej i ich powojenna sytuacja – zagadnienia społeczne, polityczne i gospodarcze. Mennonici na Mazowszu 1939–1948*, <http://www.holland.org.pl/art.php?kat=art&dzial=maz&id=14>.